

УДК 37.013.42:364.787.7-053.2-054.7

*Лігіда В. М.,
к. пед. н.,
ст. викладач
кафедри соціальної роботи,
Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ОСІБ, ЯКІ ТИМЧАСОВО ЗАМІНЮЮТЬ БАТЬКІВ ДІТЯМ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

Статтю присвячено пошуку ефективних форм і методів соціально-педагогічної підтримки осіб, які тимчасово замінюють батьків дітям трудових мігрантів. Пропонується авторська розробка спецкурсу для вказаної категорії осіб.

***Ключові слова:** зовнішня трудова міграція, діти трудових мігрантів, соціально-педагогічна підтримка.*

Статья посвящена поиску эффективных форм и методов социально-педагогической поддержки лиц, временно заменяют родителей детям трудовых мигрантов. Предлагается авторская разработка спецкурса для указанной категории лиц.

***Ключевые слова:** внешняя трудовая миграция, дети трудовых мигрантов, социально-педагогическая поддержка.*

This article is devoted to finding effective forms and methods of socio-pedagogical support of persons who temporarily replace parents to children of migrant workers and proposes author's special course for the mentioned category of persons.

***Keywords:** foreign labor migration, migrant workers' children, socio-pedagogical support.*

Протягом останніх десятиліть в Україні стрімко поширюється явище зовнішньої трудової міграції. На сьогодні, за даними різних джерел, нараховується від 1,5 до 5 млн українців, які працюють за кордоном.

Зовнішня трудова міграція українського населення призводить до негативних демографічних процесів: руйнуються сімейні відносини, виникають умови, несприятливі для народження й виховання дітей, зменшується кількість укладених шлюбів, частішими стають розлучення. Статистика свідчить, що більше половини громадян нашої країни, які стають заробітчанами, залишають власних неповнолітніх дітей із родичами. Такі діти не отримують належної батьківської турботи, бо виховуються родичами, а іноді навіть живуть самостійно, без нагляду дорослих [1, с. 458]. Отже, складною сімейною проблемою, яка переростає в соціальну, є виховання дітей заробітчан.

Дослідження стану дітей трудових мігрантів доводять, що більшість із них мають значну кількість психологічних проблем, а їхній психологічний стан не є стійким. Про це свідчить низький рівень їхньої стресостійкості, схильність до дезадаптації у стресових станах, високий рівень тривожності, надмірна агресивність, невпевненість у собі. Вивчення ціннісних орієнтацій дітей заробітчан дає підстави стверджувати, що здебільшого вони надають перевагу матеріальним цінностям, недооцінюють важливість сім'ї, не ставлять перед собою вагомих життєвих цілей і не прагнуть до самовдосконалення. Поведінка дітей, батьки яких працюють за кордоном, також далеко не завжди відповідає загальноприйнятим нормам. Ці діти часто є схильними до різних проявів девіацій, у них можуть виникати проблеми у спілкуванні, конфліктність у стосунках з оточуючими, формується безвідповідальне ставлення до навчання.

Така ситуація вкрай негативно впливає на процес розвитку й соціалізації дітей заробітчан і все частіше привертає пильну увагу з боку фахівців – соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, учителів.

Усе вищезазначене свідчить про необхідність надання дітям трудових мігрантів професійної соціально-педагогічної допомоги й підтримки, про актуальність здійснення пошуку науково обґрунтованих форм і методів роботи, спрямованих на зниження впливу на них чинників ризику.

Вагомий внесок у дослідження й вирішення вказаних проблем зробили Н. Гевчук, Ж. Петрович, К. Левченко, В. Андрєєнкова, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. У їхніх працях значна увага приділяється

питанням виховання й розвитку дітей заробітчан, захисту їхніх прав, профілактиці девіантної поведінки, розробці технологій соціально-педагогічної та психологічної роботи з ними.

Однак, незважаючи на активізацію соціально-педагогічної діяльності з дітьми трудових мігрантів, наразі залишається низка невирішених питань у цьому напрямі, зокрема, питання підготовки осіб, які тимчасово замінюють їм батьків, до виконання виховних функцій, та надання їм кваліфікованої підтримки з боку фахівців під час відсутності справжніх батьків. Адже такі особи досить часто мають низький культурно-педагогічний рівень і не можуть знайти правильний підхід до дитини, не вміють налагодити довірливі взаємовідносини з нею, допомогти у вирішенні проблем. З огляду на вищезазначене, метою нашої статті є розробка ефективних форм і методів соціально-педагогічної підтримки осіб, які замінюють батьків дітям заробітчан.

Діти трудових мігрантів є “особливою соціально-демографічною категорією дітей, які внаслідок виїзду батьків за кордон на заробітки залишаються без належного батьківського піклування” [2, с. 7]. Виховні функції по відношенню до них здебільшого покладаються на родичів, рідше – на друзів родини, сусідів, знайомих. Отже, соціально-педагогічну підтримку дітей заробітчан доцільно здійснювати як через безпосередній вплив на них самих, так і опосередковано – шляхом налагодження взаємодії з особами, які під час відсутності батьків займаються їхнім вихованням.

Практика показує, що мати чи батько, які збираються їхати працювати за кордон, своє рішення пояснюють здебільшого мотивами піклування про власних дітей шляхом їхнього матеріального забезпечення. При цьому більшість батьків не усвідомлюють, які наслідки можуть мати подібні дії, з якими проблемами зустрінеться дитина під час їхньої відсутності. Отже, в такій ситуації необхідним є проведення роз’яснювальної роботи з потенційними заробітчанами з метою запобігання включення їх до міграційних процесів та збереження родини, а за неможливості такого розвитку подій – підготовка як дитини, так і інших членів сім’ї до окремого проживання під час перебування батьків за кордоном. Важливо також сприяти підтримці регулярного зв’язку між дитиною та її батьками у той час, коли вони вже працюють за кордоном.

Не менше важливим завданням соціального педагога є підготовка родичів (або інших осіб), з якими залишаються діти трудових мігрантів, до взяття їх на тимчасове виховання. Адже розповсюдженими

є ситуації, коли такі особи через ряд причин не здатні виконувати покладені на них функції.

Ці люди повинні володіти основами педагогічних знань, мати уявлення про психічний розвиток дітей, розвивати у собі навички налагодження контакту та спілкування з дитиною, бути готовими піклуватися про неї та допомагати у складних ситуаціях. Отримати необхідні знання, вміння й навички самостійно дуже складно, тому в цьому випадку необхідне втручання спеціалістів.

У роботі з вказаними особами пропонуємо використовувати такі форми й методи, як: **бесіди; консультування; батьківські збори** (які можна проводити за присутності дітей або без них); **зустрічі зі спеціалістами** (соціальними педагогами, психологами, соціальними працівниками, юристами тощо), на яких розглядатимуться актуальні проблеми виховання й розвитку дітей; **спецкурс** для осіб, які тимчасово замінюють батьків дітям трудових мігрантів; за необхідності відвідування їх вдома (**соціально-педагогічний патронаж**).

Під час бесід і консультувань батьки або особи, які їх замінюють, зможуть почути відповіді на питання, що їх цікавлять, отримати інформацію про особливості функціонування дистантних сімей, про можливі труднощі, з якими мають справу діти заробітчачан, про заходи, яких необхідно вжити для пом'якшення негативних наслідків розлучення дітей із батьками тощо.

Завдяки спілкуванню зі спеціалістами різного профілю можливим стає кваліфіковане вирішення проблем, що виникають у сім'ях заробітчачан, попередження суперечок і конфліктів. А участь у батьківських зборах забезпечує повну інформованість дорослих про ситуацію дітей у школі, їхній психологічний стан, спілкування з однолітками тощо, що дає змогу своєчасно реагувати на будь-які зміни, зменшувати негативний вплив чинників ризику.

Особливу увагу слід звернути на психолого-педагогічну просвіту осіб, які тимчасово замінюють батьків дітям заробітчачан. Як показує досвід, через різні причини (недостатність знань із педагогіки та психології, низький рівень педагогічної культури, безвідповідальність, психологічну неготовність тощо) часто вони виявляються не готовими до здійснення виховних функцій щодо таких дітей, внаслідок чого страждають, у першу чергу, діти. Отже, треба ретельно підходити до питання організації роботи з підготовки цих осіб до виховання дітей заробітчачан. З цією метою пропонуємо залучати їх до відвідування занять розробленого нами спецкурсу.

Орієнтовну програму спецкурсу подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Програма спецкурсу для осіб, які тимчасово замінюють батьків дітям трудових мігрантів

№ з/п	Тема заняття	Основні питання
1	2	3
1.	Сім'я. Основні функції сім'ї. Батьківські обов'язки щодо дитини	Сім'я як соціальний інститут. Типи сімей: повні й неповні; бездітні, одностітні, малодітні, багатодітні; бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті; благополучні та неблагополучні; дистантні. Функції сім'ї: репродуктивна, виховна, економічна, рекреативна, комунікативна, психотерапевтична. Особливості виконання сімейних функцій у сім'ях трудових мігрантів. Батьківські обов'язки: турбота про здоров'я, фізичний, психічний і духовний розвиток дітей, виховання, сприяння здобуттю освіти, матеріальне забезпечення. Відповідальність батьків за невиконання своїх обов'язків щодо дитини.
2.	Вікова періодизація дитинства. Особливості розвитку дітей різного віку	Вікова періодизація дитинства за Л. Виготським: ранній вік; дошкільний вік; молодший шкільний вік; середній шкільний (підлітковий) вік; старший шкільний (юнацький) вік. Вікові особливості психічного та фізичного розвитку особистості дитини. Потреби дітей різного віку у спілкуванні, підтримці, допомозі дорослих. Вікові кризи дитячого розвитку. Особливості та можливі проблеми вікового розвитку дітей із сімей заробітчан.
3.	Виховання. Форми й методи сімейного виховання	Виховання як спеціально організований педагогічний процес. Сутність і зміст сімейного виховання. Форми й методи виховання у сім'ї: особистий приклад, обговорення, вимоги, вправи, привчання, доручення, змагання, контроль, заохочення, покарання, довіра, любов, співпереживання, гумор, традиції. Стилі виховання у сім'ї: авторитарний, демократичний, ліберальний. Помилки сімейного виховання. Особливості здійснення сімейного виховання дітей, чий батьки виїхали працювати за кордон.

Продовження таблиці 1

1	2	3
4.	Специфіка проблем і потреб дітей трудових мігрантів, необхідність урахування їх у виховному процесі	Проблеми та потреби дітей заробітчан: проблеми психологічного характеру; проблеми організації змістовного проведення вільного часу та відпочинку; проблеми з навчанням; проблеми знаходження спільної мови із соціальним оточенням. Основні напрями соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів: формування психологічної стійкості, подолання психологічних проблем; формування системи ціннісних орієнтацій; формування поведінки, що відповідає загальноприйнятим нормам.
5.	Встановлення контакту й налагодження взаємовідносин із дитиною, чії батьки працюють за кордоном	Умови встановлення позитивної контактної взаємодії з дітьми трудових мігрантів: створення сприятливого психологічного мікроклімату в сім'ї; демонстрація доброзичливості, неупередженого ставлення; вміння слухати до кінця, не підвищувати тон; щира зацікавленість справами дитини. Тактика ефективного спілкування у сім'ї, де виховуються діти заробітчан: моделювання та вирішення проблемних ситуацій.
6.	Заохочення та покарання у сімейному вихованні дітей заробітчан	Сутність, види та форми заохочення і покарання. Заохочення і покарання, пов'язані зі зміною у правах та обов'язках дітей, з моральними санкціями. Умови ефективного використання заохочення і покарання. Переваги та недоліки методів заохочення і покарання у сімейному вихованні дітей трудових мігрантів.
7.	Напрями виховання у сім'ї: розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне виховання	Завдання і зміст розумового виховання. Формування наукового світогляду та навчальних умінь дитини. Завдання і зміст морального виховання. Формування моральної свідомості, моральних переконань, моральних почуттів та моральних звичок, системи ціннісних орієнтацій дитини. Завдання і зміст трудового виховання. Сприяння усвідомленню мети праці, виховання мотивів трудової діяльності, формування трудових вмінь і навичок. Залучення дитини до суспільної та виробничої роботи, формування навичок самообслуговування.

Продовження таблиці 1

1	2	3
		<p>Завдання та зміст естетичного виховання. Розширення художнього сприймання дитини, збільшення кількості прочитаних книг, почутих музичних творів, організація духовного росту особистості. Формування естетичного сприйняття, естетичних почуттів і суджень, естетичних смаків та ідеалів.</p> <p>Завдання та зміст фізичного виховання. Формування навичок здорового способу життя, фізичний розвиток і фізичне вдосконалення дитини, дотримання особистої гігієни, сприяння загартуванню, залучення до занять спортом.</p>
8.	<p>Урахування гендерного аспекту під час виховання дівчаток і хлопчиків. Статеве виховання в сім'ї</p>	<p>Загальне поняття про гендер. Гендерні відмінності дітей різної статі. Гендерні особливості догляду за дітьми та спілкування з ними.</p> <p>Статеве виховання у сім'ї: виховання почуття відповідальності у взаєминах між чоловіками та жінками, формування прагнення мати міцну та здорову родину, вироблення правильного розуміння дорослості. Особливості здійснення статевого виховання на різних вікових етапах розвитку дитини.</p>
9.	<p>Конфлікти, що можуть виникнути у спілкуванні з дитиною під час відсутності батьків, основні шляхи їх вирішення</p>	<p>Сімейні конфлікти між дітьми та батьками (особами, які їх тимчасово замінюють): причини та види. Чинники, що найчастіше призводять до виникнення конфліктів з дітьми: тип внутрішньосімейних відносин; деструктивність сімейного виховання; вікові кризи дітей; особистісний чинник. Специфіка можливих конфліктів у сім'ях, де виховуються діти заробітчани.</p> <p>Пошук конструктивних шляхів вирішення конфліктів з дітьми: прояснення конфліктної ситуації; збір пропозицій; оцінка пропозицій і вибір найбільш прийнятної; деталізація рішення; виконання рішення та перевірка.</p>
10.	<p>Організація режиму дня дитини</p>	<p>Поняття та значення режиму дня. Основні його елементи: сон; перебування на відкритому повітрі; виховна та навчальна діяльність; ігрова діяльність і заняття за власним вибором (читання, заняття музикою, малюванням та іншою творчою діяльністю, спорт); самообслуговування, допомога родині; прийоми їжі; особиста гігієна. Правильний розподіл основних елементів режиму дня в сім'ї для дітей різного віку.</p>

Завдяки цим заняттям особи, які виховують дітей заробітчан, зможуть підвищити рівень своїх знань із дитячої психології та педагогіки сімейного виховання, навчатися правильно організовувати режим дня дитини, отримують інформацію про методи налагодження взаємовідносин із нею та шляхи вирішення конфліктних ситуацій. Варто запропонувати їм ознайомитися зі специфікою проблем і потреб дітей трудових мігрантів, обмінятися досвідом щодо їх попередження та подолання. В цілому, відвідування занять такого спецкурсу має бути цікавим і корисним для них.

Якщо ж мова йде про порушення прав дитини, про несприятливі умови її проживання, негативний психологічний мікроклімат родини, у якій вона перебуває, постійні сварки та конфлікти з особами, що замінюють їй батьків, у такому випадку необхідним є проведення соціально-педагогічного патронажу, серед основних напрямів якого слід зазначити такі: діагностика житлово-побутових умов; вивчення соціально-психологічного стану дитини й членів сім'ї; дослідження особливостей соціалізації дитини; соціально-педагогічне та психологічне консультування; соціально-педагогічна та психологічна корекція; прогнозування посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток дитини й сім'ї; забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і їхніх сімей [3, с. 54–55].

Протягом двох навчальних років працівники 13 загальноосвітніх навчальних закладів Луганської області спільно з фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і служб у справах дітей проводили дослідно-експериментальну роботу зі здійснення соціально-педагогічної підтримки дітей трудових мігрантів і надання допомоги особам, на яких тимчасово покладені функції щодо їхнього виховання.

Застосування у роботі з ними всіх вищезазначених форм і методів довело їхню високу ефективність. Беручи участь у запропонованих заходах, особи, які тимчасово замінюють дітям мігрантів батьків, мали змогу підвищити свій культурно-педагогічний рівень, отримати відповіді на актуальні для них питання, поспілкуватися з фахівцями та почути пораду людей, які на власному досвіді зіштовхнулися з подібними труднощами. Таким чином, впливаючи на родичів та інших осіб, які перебувають у контакті з дітьми заробітчан, спеціалісти мали змогу сприяти покращенню їхньої сімейної ситуації, встановленню більш довірливих відносин, вирішенню багатьох соціально-педагогічних і психологічних проблем.

Перспективи наших подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з розробкою та впровадженням у навчальних закладах низки культурно-дозвіллевих заходів для спільного проведення вільного часу дітей трудових мігрантів разом із особами, які тимчасово замінюють їм батьків.

Література:

1. Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання : зб. наук. статей і виступів на Міжнародній науково-практичній конференції, 22 березня 2012 р. – Львів : МІОК Національного університету “Львівська політехніка”, 2012. – 476 с.

2. Гевчук Н. С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціально-педагогічного середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Наталія Сергіївна Гевчук. – К., 2012. – 20 с.

3. Юрків Я. І. Соціально-педагогічний патронаж сімей з розумово відсталими дітьми : дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / Ярослава Ігорівна Юрків. – Луганськ, 2009. – 317 с.